

KISS TAMÁS

AZ ANYAORSZÁGI NEMZETPOLITIKA DIMENZIÓI ÉS AZ ERDÉLYI MAGYARSÁGRA GYAKOROLT HATÁSAI*

A kelet-közép-európai nemzetpolitikákat számos kutató vizsgálta, a magyar esetet pedig különösen sokan elemezték.¹ Tanulmányom az anyaországi nemzetpolitika kisebbségekre gyakorolt hatásainak lehetséges elemzési modelljét vázolja föl az erdélyi magyarok példáján, elsősorban a 2010 utáni fejlemények bemutatásával. A Fidesz 2010-es választási győzelme fordulópontot hozott a magyar nemzetpolitikában. Esettanulmányom tanulságos lehet a hibrid rendszerek² nemzetpolitikája iránt érdeklődőknek is, hiszen egy a liberális demokráciától egyre távolabb kerülő, a magyar nemzet erősen központosított felfogását érvényesítő hatalmi szerkezet intézményes behatolását mutatja be.

* Az Association for Study on Nationalities (ASN) 2018-as grazi konferenciájára készült angol nyelvű tanulmány magyar fordítása.

¹ CSERGŐ Zsuzsa – GOLDGEIER, James: Nationalist strategies and European integration, *Perspectives on Politics*, 2004, 2 (1), 21–37. p.; WATERBURY, Myra: *Between state and nation. Diaspora politics and kinstate nationalism in Hungary*, Palgrave Macmillan, New York, 2010; WATERBURY, Myra: Friends in High Places? The Externalisation of Hungarian Minority Rights Claims, In: BÍRÓ, Anna-Mária – LANTOS SWETT, Katrina (eds.): *The Noble Banner of Human Rights. Essays in Memory of Tom Lantos*, Brill-Nijhoff, Boston–Leiden, 2018 (a tanulmányt a jelen lapszám magyar fordításban közli, L.: Uő.: Barátok felsőbb körökben? A magyar kisebbségi jogi követelések externalizációja, *Pro Minoritate*, 2018. ősz, 17–50. p.); KÁNTOR Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2014; POGONYI, Szabolcs: *Extra-territorial ethnic politics, discourses and identities in Hungary*, Springer, New York – Berlin – Heidelberg, 2017.

² Bozóki és Hegedűs az orbáni Magyarországot kívülről korlátozott hibrid rendszerként jellemezte, L.: BOZÓKI, András – HEGEDŰS, Dániel: An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union, *Democratization* Published online, 13 Apr 2018. DOI: 10.1080/13510347.2018.1455664; miközben Körösnéyi vezérdemokráciának mondta azt: KÖRÖSÉNYI András: Weber és az Orbán-rezsim: plebisziter vezérdemokrácia Magyarországon, *Politikatudományi Szemle*, 2017/4., 7–28. p.

Bevezetés és fogalmi keret

A tanulmányban egy institucionalista és konstruktivista keretet alkalmazok, és erősen támaszkodom Brubaker jól ismert háromszereplős modelljére.³ E szerint a kisebbségi közösségeket befolyásoló politikai és társadalmi folyamatokat rivális hatalmi központok alakítják, amelyek versengő identitáspolitikai alternatívákat kínálnak, megpróbálják ezeket intézményesíteni, és végül igyekeznek nemzeti projektjeik iránt elkötelezett alanyokat kitermelni. Lényeges, hogy az institucionalista és konstruktivista szemlélet összekapcsolása a több kutató által szorgalmazott ún. konstruktivista kompromisszumhoz vezet.⁴ A konstruktivista kompromisszum talaján álló kutatók elismerik az elitdiskurzusok szerepét az identitások megformálásában, egyúttal azonban azt is hangsúlyozzák, hogy az eliteknek az identitás tartalmi manipulálására való képessége kemény korlátokba ütközik. Felfogásuk szerint döntő fontossága van annak, hogy a politikai szándékokat intézmények közvetítik, ami viszonylagos tehetlenségre kárhoztatja az identitáspolitikában érdekelt szereplőket, vagy más szemszögből az identitások „korlátozott változtathatóságát”⁵ eredményezi. A nemzetpolitika felfogható az egyik ilyen identitáspolitikai alternatíva intézményes megtestesüléseként, és ilyenképpen vetélytársa lehet mind a lakóhely szerinti állam kisebbségpolitikájának, mind a kisebbségi elitek politikai és intézményi elgondolásainak.

Modelljében Brubaker döntő szerepet tulajdonít a relacionális összetevőnek. Három hatalmi központot azonosít, nevezetesen: a lakóhely szerinti államot, az anyaországot és a kisebbségi szereplőket. Ezeket bourdieu-i értelemben vett társadalmi mezőknek tekinti,⁶ értve ezen azt, hogy mindhármuknak megvannak a maguk sajátos szervezeti szabályai. Brubaker szerint nem lehet megérteni ezeknek a mezőknek a sajátos dinamikáját, ha nem vesszük számításba a köztük lévő kölcsönviszonyokat. A relacionális tényező szem előtt tartása mellett megítélésem szerint módszeresen meg kell különböztetni a mikro-, mezo- és makroszinteket az anyaországi nemzetpolitika hatásainak elemzésekor.

³ BRUBAKER, Rogers: *Nationalism reframed nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge – New York, 1996.

⁴ SMITH, Anthony D.: *Gastronomy or geology? The role of nationalism in the reconstruction of nations*, *Nations and Nationalism*, 1995/1 (1), 3–23. p.; CHANDRA, Kanchan: *What is ethnic identity and does it matter?*, *Annual Review of Political Science*, 2006/9 (1), 397–424. p.; WIMMER, Andreas: *Ethnic boundary making. Institutions, power, networks*. *Oxford studies in culture and politics*, Oxford University Press, New York, 2013.

⁵ CHANDRA: *What is ethnic identity and does it matter?*, 414–416. p.

⁶ BOURDIEU, Pierre: *The field of cultural production. Essays on art and literature*, Columbia University Press, New York, 1993.

1. A mikroszintű elemzés az egyéni szintű identitásfolyamatokra irányul. Ezen a szinten rákérdezhetünk, hogy az anyaország által közvetlenül létrehozott intézmények sikeresek voltak-e a kisebbségi csoport meglévő identifikációs mintáinak átalakításában (vagy megerősítésében). E tekintetben döntő szerepet játszik a területen kívüli állampolgárság és szavazati jog, hiszen ezek személyes-bürokratikus kapcsolatot létesítenek az anyaország és a kisebbségi csoportok tagjai között. Ez a vonatkozás vizsgálható mennyiségi és minőségi források, nevezetesen kisebbségi csoportok körében végzett felmérések, interjúk és fókuszcsoportok révén.

2. A mezoszintű elemzés a kisebbségi intézményekre összpontosít. A mi esetünk annyiban különleges, hogy az erdélyi magyar közösségre nagyfokú intézményesültség jellemző.⁷ A rendszerváltozás után a kisebbségi intézmények sűrű hálózata alakult ki. Ezek az intézmények biztosítják a közösség újratermelődésének kereteit,⁸ és döntő szerepet játszanak az etnikai határfenntartásban.⁹ Ezen a szinten az a kérdés, hogy az anyaországi támogatás képes volt-e módosítani az intézményes folyamatokat, megváltoztatta-e a kisebbségi intézményrendszer szerkezetét.

3. A makroszintű elemzés a politikai folyamatokat tartja szem előtt. Itt az a kérdés, hogy a nemzetpolitika hogyan befolyásolja a kisebbségi (politikai) mezőn belüli hatalmi viszonyokat, illetve következőképpen a kisebbségi és többségi szereplők közötti alkufolyamatokat. Hangsúlyozni kell, hogy számos kutató, különösen a kisebbségi-többségi viszonyokat biztonságpolitikai szempontból elemzők, destabilizáló tényezőnek tartják a (túlzottan célratörő)

⁷ BRUBAKER, Rogers: National homogenization and ethnic reproduction on the European periphery, In: *La teoria sociologica e lo stato moderno: saggi in onore di Gianfranco Poggi*, Il mulino, Bologna, 2009, 201–221. p.; KISS, Tamás – SZÉKELY, István – TORÓ, Tibor – BÁRDI, Nándor – HORVÁTH, István (eds.): *Unequal accommodation of minority rights. Hungarians in Transylvania*, Palgrave Macmillan, Cham, 2018.

⁸ Konstruktivista távlatból nézve a közösségi összetartozás és azonosságtudat nem adottnak, hanem újratermelendőnek számít (BRUBAKER, Rogers: *Ethnicity without groups*, Harvard University Press, Cambridge, 2004). Ebben fontos szerep jut a kisebbségi szervezetnek (BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT, Margit – FOX, John – GRANCEA, Liana: *Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town*, Princeton University Press, Princeton, 2006; LAMONT, Michele – SILVA, Graziella – WELBURN, Jessica – GUETZKOW, Joshua – MIZRACHI, Nissim – HERZOG, Hanna – REIS, Elisa: *Getting respect. Responding to stigma and discrimination in the United States, Brazil, and Israel*, Princeton University Press, Princeton, 2016).

⁹ L.: BARTH, Frederik: *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. *Scandinavian University Books*, Universitetsforlaget – Allen & Unwin, Bergen-London, 1969; LAMONT, Michele – MOLNÁR, Virág: The study of boundaries in the social sciences, *Annual Review of Sociology*, 2002, 28 (1), 167–195. p.; WIMMER: *i.m.*; LAMONT-SILVA-WELBURN-GUETZKOW-MIZRACHI-HERZOG-REIS: *i.m.*

nemzetpolitikát.¹⁰ Jenne például úgy érvelt, hogy az anyaországi támogatás negatívan hat az többséggel folytatott alkufolyamatokra, mert a kisebbségi politikusok radikálisabb követeléseket fogalmaznak meg, amennyiben a hátuk mögött érzik az anyaország támogatását, amire a többségi szereplők fokozott elnyomással reagálnak. Engem kevésbé érdekel a kérdés biztonságpolitikai dimenziója; arra azonban magam is rákérdezek, hogy a 2010 utáni nemzetpolitika hogyan hatott a kisebbségi akkomodáció romániai modelljére.

Dolgozatom fő tézise, hogy a magyar nemzetpolitika egyre nagyobb befolyásra tett szert a romániai magyarok körében 2010 után. Nem vezetett ugyan gyökeresen új identifikációs mintákhoz egyéni és mindennapi szinten, de jelentősen módosította az intézményi dinamikát, és hozzájárult a kisebbségi akkomodáció erodálódásához (még ha annak nem is volt az első számú oka).

Identitáspolitikai alternatívák és intézményes környezet

Mielőtt a 2010 utáni nemzetpolitika következményeit bemutatnám, hasznos lehet a három nevezett identitáspolitikai alternatíva fölvázolása. A román kisebbségpolitikai rezsim¹¹ ismertetésével kezdek, és felvázolom a kisebbségi akkomodáció formális és nem formális szabályait. Ezt követően a magyar elitek közösségépítő törekvéseit mutatom be. Utolsó lépésként pedig felvázolom a rendszerváltás utáni magyar nemzetpolitika legfontosabb vonásait. Minden esetben bemutatom azokat a fogalmi alakzatokat, amelyek segítségével ezek a szereplők meghatározzák az erdélyi magyarságot, illetve rámutatok az adott identitáspolitikai projekt intézményes tartópilléreire. Meg kell jegyezmem, hogy a kisebbségek (és más társadalmi csoportok) címkézése minden esetben az érintett hatalmi központok szándékait tükrözi, így a nevezett címkéken vagy fogalmi alakzatokon keresztül jó rálátás nyílik a különböző identitásépítési törekvésekre.

A román kisebbségpolitikai rezsim

Romániában a kisebbségi közösségek megnevezése az „etnikai csoport” és a „nemzeti kisebbség” között hullámzik,¹² ami jól tükrözi a román kisebbség-

¹⁰ JENNE, Erin: *Ethnic bargaining. The paradox of minority empowerment*, Cornell University Press, Ithaca (New York), 2007, 37–49. p.; SAIDEMAN, Stephen – AYRES, William: *For kin or country. Xenophobia, nationalism, and war*, Columbia University Press, New York, 2008.

¹¹ RECHEL, Bernt (ed.): *Minority rights in Central and Eastern Europe*, Routledge, London – New York, 2009.

¹² Például 2002 után a népszámlálások az egyének „etnikumára”, nem pedig „nemzetiségére” kérdeztek rá. Továbbá a román kormány szerve az Interetnikus Kapcsola-

politikai rezsim ambivalenciáit. Idézhetnék több szerzőt, aki a kulturális diverzitás kezelésének különféle tipológiáiban próbálta meg elhelyezni Romániát, és úgy írta le annak kisebbségpolitikai rezsimét, mint amely köztes helyet foglal el az integráció és az akkomodáció,¹³ illetve az etnikai demokrácia és a kulturális pluralizmus megközelítései között.¹⁴ Én a továbbiakban az *aszimmetrikus akkomodáció* fogalmát használom a román kisebbségpolitikai rezsim megnevezésére.¹⁵

Az aszimmetrikus akkomodáció a többségi–kisebbségi küzdelem¹⁶ nyomán alakult ki, de külső tényezők is közrejátszottak a létrejöttében.¹⁷ A modellt a következő négy elemmel lehet leírni. Először is a többségi elitnek nem mondtak le az állami intézmények kizárólagos birtoklásáról. Következésképpen a kulturális pluralizmus elismertsége igen alacsony szinten áll,¹⁸ az állami intézmények a tituláris csoport újratermelődését hivatottak biztosítani,¹⁹ és az intézményes rend mélységes aszimmetriáról tanúskodik a többségi–kisebbségi viszonylatban.²⁰ Másodsor az etnikai hatalommegosztásnak nincsenek jogilag kodifikált formái, illetve a törvényhozói vagy végrehajtói hatalomban való kisebbségi részvételnek nincsenek törvényi biztosítékai. Mi több, a parlament soha nem fogadott el olyan törvényt, amely döntési illetékességet biztosítana a kisebbségeknek saját intézményrendszereik fölött.

tok Hivatala, miközben a parlamentben működik a „nemzeti kisebbségek frakciója”. 2007-ben alakult meg a román Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, mint kormányának alárendelt intézmény. Továbbá számos hivatalos dokumentum használja a „nemzeti kisebbség” kifejezést.

¹³ BÍRÓ, Annamária – PALLAI, Katalin: *Public financing of national minority organisations: policy paradigms, policy regimes and good practice*. Study prepared for the committee of experts on issues relating to the protection of national minorities, Council of Europe, Strasbourg, 2011.

¹⁴ HORVÁTH, István: *Facilitating conflict transformation. Implementation of the recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001* (Working Paper), CORE, Hamburg, 2002; MEDIANU, Narcisa: *Analysing political exchanges between minority and majority leaders in Romania, Global Review of Ethnopolitics*, 2002/1(4), 28–41. p.

¹⁵ KISS-SZÉKELY-TORÓ-BÁRDI-HORVÁTH (eds.): *i.m.*

¹⁶ CSERGŐ, Zsuzsa: *Talk of the nation. Language and conflict in Romania and Slovakia*, Cornell University Press, Ithaca, 2007; STROSCHER, Sherrill: *Ethnic struggle, coexistence, and democratization in eastern Europe. Cambridge studies in contentious politics*, Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2012.

¹⁷ HORVÁTH: *i.m.*

¹⁸ SZÉKELY, István Gergő – HORVÁTH, István: *Diversity recognition and minority representation in central and southeast Europe. A comparative analysis, Nationalities Papers*, 2014/42 (3), 426–448. p.

¹⁹ CSERGŐ: *i.m.*

²⁰ KISS-SZÉKELY-TORÓ-BÁRDI-HORVÁTH (eds.): *i.m.*

Ugyanakkor a román modellben vannak pluralista vonások is. Harmadik vonásként Románia elismeri a kisebbségi szervezeteket mint a kisebbségi csoportok legitim képviselőit.²¹ Ezzel nemcsak eltűri, hanem kifejezetten támogatja a kisebbségi-etnikai pártok létrejöttét és működését. Formális-jogi szempontból a választási jogszabályoknak kulcsszerepük van. Ezek egyfelől preferenciális mandátumokat biztosítanak a tizenhét elismert kisebbség számára, másfelől pedig megfelelnek a magyar kisebbségnek is, amely minden 1989 utáni parlamenti választáson biztosítani tudta magának az arányos képviselést. Az etnikai pártok révén történő részvételt informális és törvényileg nem szabályozott tényezők is elősegítik, ezek közül a legfontosabb, hogy a többségi (vagy a *főáram*hoz tartozó) pártok nem szólítják meg a magyar választókat. Emellett az is lényeges, hogy a többségi politikai szereplők rutinszerűen bocsátkoznak alkudozásba a magyar elitekkel, legfőképpen a végrehajtói hatalom egyes pozíciói és a közpénzek elosztása fölött.²²

Az aszimmetrikus akkomodáció negyedik vonása az informalitás és a politikai partikularizmusra való hajlandóság magas szintje. Ezek nem szándékolt, de elkerülhetetlen következményei annak az intézményes környezetnek, amelyben a kisebbségi elitek felhatalmazást nyernek a közösségük nevében való alkudozásra, miközben az etnikai hatalommegosztáshoz nem kapnak jogi-intézményi biztosítékokat és formális intézményeket. Ilyen körülmények között a kisebbségi akkomodáció ad hoc és gyakran informális alkudozáson alapul, a domináns etnikai párt pedig monopóliumra tesz szert a kisebbségi intézmények és területek számára előirányzott közpénzek elosztásában. A legfőbb következmény, hogy Erdélyben a politikai patronázshálózatok etnikailag tagolttá váltak.

A kisebbségi politikai cselekvés irányai

Az erdélyi magyar elitek az erdélyi magyarságot mint önálló politikai közösséget határozzák meg.²³ Ez elsősorban nem is leíró meghatározás, hanem program, ami az erdélyi magyar elitek politikai cselekvését irányítja. Csergő és Regelman szerint egy kisebbségi közösség akkor cselekvőképes politikai szempontból, ha képes az őt érintő politikai folyamatokat és kisebbségpolitikát érdemben befolyásolni.²⁴ A kisebbségpolitikai cselekvésnek pedig általán-

²¹ BÍRÓ-PALLAI: *i.m.*

²² KISS, Tamás – SZÉKELY, István Gergő: Shifting linkages in ethnic mobilization. The case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania, *Nationalities Papers*, 2016/44(4), 591–610. p.

²³ Belső nézetkülönbség nyilván van, de az az elgondolás, amelyet itt bemutatok, uralkodó (már-már hegemon) az erdélyi magyar közéletben.

²⁴ CSERGŐ, Zsuzsa – REGELMANN, Ada-Charlotte: Europeanization and collective rationality in minority voting, *Problems of Post-Communism*, 2017/64(5), 291–310. p.

ban véve két, egymást kiegészítő dimenziója van: egyfelől a politikai érdekérvényesítés a többséggel szemben (aminek formája a többséggel folytatott alku), másfelől a közösségszervezés. Az önálló politikai közösség iránti igény mindkét dimenzióban megjelenik. A többséggel szembeni politikai követelések megfogalmazásának szintjén az autonómia igénye döntő szerepet játszott a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ, az 1990 óta az erdélyi magyarságot képviselő domináns etnikai párt) keretprogramjában. Valójában azonban nem történt ebben az irányban semmilyen komoly előrelépés, vagy akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kérdés nem került ténylegesen napirendre a többségi szereplőkkel folytatott alkufolyamat során.²⁵

A közösségszervezés szintjén a *kisebbségi társadalom* elképzelése játszik döntő szerepet.²⁶ Ez a reális intézményes folyamatok tekintetében sokkal nagyobb jelentőséggel bírt, mint az autonómia-törekvések. Kisebbségi társadalom alatt az erdélyi magyar elitek valójában egy sűrű intézményes hálót értettek, amelynek révén a kisebbségi közösség tagjai az *övéik* közt élhetik az életüket. Egy ilyen intézményes háló megteremtése már a két világháború között is kulcseleme volt a közösségszervezésre irányuló törekvéseknek, és a programot a rendszerváltozás után újból föllevenítették. Mindez óriási jelentőséggel bírt, hiszen az etnikai párhuzamosság egy viszonylag magas szintjéhez vezetett. Myra Waterbury joggal mutatott rá, hogy az intézményesen támogatott etnikai párhuzamosságot a formális autonómia pótlékeként is fel lehet fogni.²⁷

A törésvonalak a magyar nemzetpolitikában

A *kényszerdiaszpóra*²⁸ és a *szétszakított nemzet*²⁹ fogalma megfelelő leírását adja az anyaországi szereplők szemléletének. Általában véve a „diaszpórákonstellációknak” három jellemzőjük van, nevezetesen: térbeli szétszóródás, anyaországi orientáció és a többségi nemzettel szembeni hátfenfentartás.³⁰ A kényszerdiaszpórák különböznek ettől, mert nem abból

²⁵ KISS-SZÉKELY-TORÓ-BÁRDI-HORVÁTH (eds.): *i.m.*, 138–144. p.

²⁶ KISS-SZÉKELY: *i.m.*; KISS, Tamás – KISS, Dénes: Ethnic Parallelism. Political Program and Social Reality: An Introduction, In: KISS-SZÉKELY-TORÓ-BÁRDI-HORVÁTH (eds.): *i.m.*, 227–249. p.

²⁷ WATERBURY: *Friends in High Places...*, 154. p.

²⁸ BRUBAKER, Rogers: Accidental diasporas and external “homelands” in central and eastern Europe. Past and present, *IHS Political Science Series*, 71/2000, 1–19. p.

²⁹ MCGARRY, John – O’LEARY, Brendan: Introduction, In: MABRY, Tristan James – MCGARRY, John – MOORE, Margaret – O’LEARY, Brendan: *Divided Nations and European Integration*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013, 1–33. p.

³⁰ SAFRAN, William: Diasporas in modern societies. Myths of homeland and return, *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1/1991, 83–99. p.

fakadnak, hogy az „emberek átlépnek a határokon”, hanem abból, hogy „a határok átlépnek rajtuk”.³¹ Ugyanakkor az anyaországi orientáció és a többséggel szembeni határfenntartás a kényszerdiaszpórák esetében is alapelem. A *szétszakított nemzet* McGarry és O’Leary által alkotott fogalma szintén hasznos számunkra.³² A szerzők szerint ez a fogalom sokkal inkább leírja azon nemzeti közösségek szempontjait, amelyek különböző részeit államhatárok választják szét egymástól. A nemzet szétszakítottsága és újraegyesítése valóban gyakran szerepel a magyar politikai szereplők retorikájában. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a *szétszakított nemzetet* sem tekinthetjük semleges fogalomnak. Használata azt sugallja, hogy a megosztott nemzet részei eszményi körülmények között összetartoznak. Márpedig éppen ebben áll a területen kívüli nemzetépítés programja, mely programot dolgozatom sem diszkreditálni, sem megvédelmezni nem akarja.

A *nemzet újraegyesítése* nyilván kiválthatja azoknak az államoknak az ellenállását, amelyekben a nemzeti kisebbségek élnek, még akkor is, ha az anyaországi szereplők (adott esetben joggal) tagadják, hogy területi követeléseik volnának, és azt állítják, hogy a *virtuális* nemzetépítésben érdekeltek.³³ Ezen túlmenően meg kell jegyezni, hogy az az állítás, mely szerint az erdélyi magyarok (kényszer)diaszpórákat képeznek, ellentétben áll számos kisebbségi politikai szereplő és közösségi aktivista önképével. Ez utóbbiak is a többséggel szembeni csoportszerűség újratermelését és az etnikai határfenntartást szorgalmazzák, de felfogásuk szerint a csoportidentitásnak legfőképpen a belső önszerveződésen (nem pedig a külső anyaországi orientáción) kell alapulnia. Waterbury³⁴ és Pogonyi³⁵ rámutatott az anyaországi szereplők és a kisebbségi aktivisták nézőpontja közötti ellentétre. A magyar nemzetpolitikával szemben megfogalmazott közösségelvű (a kisebbségi elitek nézőpontját visszhangzó) érveket ezek a kutatók több csoportba sorolták.³⁶ Először

³¹ BRUBAKER: *Accidental diasporas...*

³² MCGARRY–O’LEARY: *i.m.*, 1–33. p.

³³ A virtuális nacionalizmushoz és a transzszuverén nemzetépítéshez L.: CSERGŐ–GOLDGEIER: *i.m.* A szerzők szerint ez a program megtartja minden nemzeti program kulcsmozzanatát, a politikai egységeknek a nemzeti közösséggel való egybeillesztését; ugyanakkor tagadja a területi követeléseket, illetve igyekszik a határok által felosztott nemzeti közösség reprodukcióját elősegítő intézményeket létesíteni. Hangsúlyozza továbbá, hogy különbséget kell tenni mind normatív, mind analitikai értelemben az irredentizmus (területi egyesítés követelése) és a nemzetépítés nem területi, határon átnyúló eszközei között.

³⁴ WATERBURY, Myra: National minorities in an era of externalization. Kin-state citizenship, European integration, and ethnic Hungarian minority politics. *Problems of Post-Communism*, (64), 5/2017, 228–241. p.

³⁵ POGONYI: *i.m.*, 105–111. p.

³⁶ Miközben a virtuális nemzetépítést hevesen bírálták Magyarországon univerzalista-liberális alapon, addig a közösségelvű(-liberális) kritikája nem váltott ki nagyobb visszhangot a közvéleményből.

is az anyaországi beavatkozás gyengítheti a magyar elitek azon képességét, hogy a román állammal szemben követeléseket fogalmazzon meg. Elterjedt érv, hogy a magyarországi orientáció demobilizálja az erdélyi magyarságot, csökkenti az érdekeltségét abban, hogy a politikai pártjai révén engedményeket harcoljon ki a többséggel szemben. Ehelyett az erdélyi magyarok egyre inkább az anyaországi támogatásra hagyatkoznak, ami egyben fokozza a Románián belüli marginalizálódásukat. Másodszor a Magyarországra összpontosító (diaszpóra-) identitástudat a *visszatérés* vágyát ébresztheti. Minthogy a területi revízió kizárható, ez csak áttelepüléssel – vagy Brubaker kifejezésével etnikai „kiválással” (*un-mixing*)³⁷ – válhat valóra. Salat Levente szerint, aki szintén a kisebbségi és anyaországi politikai szereplők ellentétére fókuszált,³⁸ a kisebbségi elitek által szorgalmazott önálló politikai közösség (az anyaországi szereplők nyomása alatt) elkezdett átalakulni diaszpórákösszességgé.

A nemzetpolitika heves vitákat váltott ki Magyarországon is. A bal- és jobboldali szereplők ellentétes álláspontjainak ismertetése hasznos lehet ezen a ponton, jóllehet némely olvasó (joggal) találhatja majd sematikusnak és nem kellőképpen árnyaltnak a leírásomat. Véleményem szerint a nézetkülönbségek három általános kérdés körül összpontosulnak. Ezek: 1) a nemzet ellentétes fogalmi meghatározásai, 2) a támogatáspolitikai, illetve 3) a szomszédos országokban 1989 után kialakuló kisebbségi akkomodációs modellek eltérő megítélése.

1) 1989 után mind a jobb-, mind a baloldali politikai szereplők megpróbálták újradefiniálni a magyar nemzetet. A részletek ismertetése helyett most talán elegendő annyit mondani, hogy amíg a jobboldali pártok Csergő és Goldgeier kifejezésével a *virtuális* nemzetegyesítést szorgalmazták, addig a balliberálisok a német eszmék mintájára a civil nacionalizmus egy vegytiszta formájához, nevezetesen az alkotmányos patriotizmushoz vonzódtak. A 2001-es úgynevezett státusztvénnyel,³⁹ illetve a külhoni állampolgársággal kapcsolatos viták⁴⁰ elég jól dokumentáltak. A viták akkor csendesültek el, amikor 2010-ben a balliberális blokk elektorális szempontból összeomlott, és az országgyűlés a kétharmados többséget élvező Fidesz vezetésével módosította az állampolgárságról szóló törvényt, lehetővé téve a nem Magyarországon élő korábbi magyar állampolgárok és leszármazottaik számára a ma-

³⁷ BRUBAKER: Migrations of ethnic unmixing in the New Europe, *International Migration Review*, 32/1998 (4), 1047–1065. p.

³⁸ SALAT Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából, *Magyar Kisebbség*, 2011/3–4., 159–190. p.

³⁹ Vö. KÁNTOR, Zoltán – MAJTÉNYI, Balázs – IEDA, Osamu – VÍZI, Balázs – HALÁSZ, Iván (eds.): *Beyond sovereignty. From status law to transnational citizenship?*, 21st century COE program Slavic Eurasian studies, Sappuro, 2004.

⁴⁰ CSERGŐ: *i.m.*; SAIDEMAN-AYRES: *i.m.*, 120–123. p.; WATERBURY: *Between state and nation...*, 123–128. p.

gyar állampolgárság felvételét. A balliberális blokk választási veresége nem a határon túli magyarok státusával kapcsolatos viták következménye volt. Viszont határozottan véget vetett azoknak a várakozásoknak, amelyek szerint az alkotmányos patriotizmus válik irányadóvá a magyar nemzetről való gondolkodás fő áramában; a vereség pedig egyúttal lehetővé tette a határon átvélő nemzetépítés intézményesítését.⁴¹

2) A támogatáspolitikáig ugyancsak heves vitákat váltott ki. Kissé leegyszerűsítve: a baloldali szereplők úgy vélték, hogy elsősorban a lakhely szerinti állam feladata a kisebbségi intézmények finanszírozása, míg a jobboldaliak hajlandóak voltak masszív intézményes folyamatok finanszírozására és beindítására. A baloldali szereplők az anyaországi támogatásnak csak kiegészítő szerepet tulajdonítottak, miközben a jobboldali szereplők azt hangoztatták, hogy mindenáron fenn kell tartani a kisebbségi intézményrendszert (illetve az etnikai párhuzamosságot), ha kell, az anyaország támogatásával.

3) Harmadik vitapontként a bal- és jobboldali szereplők eltérően viszonyultak a szomszédos országokban kibontakozó kisebbségi akkomodációs modellekhez. A balliberálisok – miközben (legalábbis elviekben) nem tagadták a kulturálisan meghatározott magyar nemzet létezését – úgy vélték, a kisebbségi magyarok elsősorban annak az országnak a politikai közösségeihez kell tartozniuk, ahol élnek. Következésképpen támogatták a magyar kisebbségi elitet azon törekvéseit, hogy betagozódjanak a szomszédos államok politikai mezőibe és hatalmi szerkezeteibe. A jobboldali szereplők azonban az ellenkező álláspontot képviselték, elleneztek azt, hogy kisebbségiiek részt vegyenek a többségi struktúrákban vagy szövetségre lépjenek többségi szereplőkkel, ha nem kapnak alkotmányos biztosítékokat az etnikai hatalom megosztásra nézve. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy magyar jobboldal hosszú távon ellenezte az aszimmetrikus akkomodációt, és az úgynevezett „autonomista forgatókönyvet” szorgalmazta – legalábbis 2010 előtt.

Aszimmetrikus kölcsönviszonyok az aszimmetrikus akkomodáció alatt és az Orbán-kormányok nemzeti ideológiája

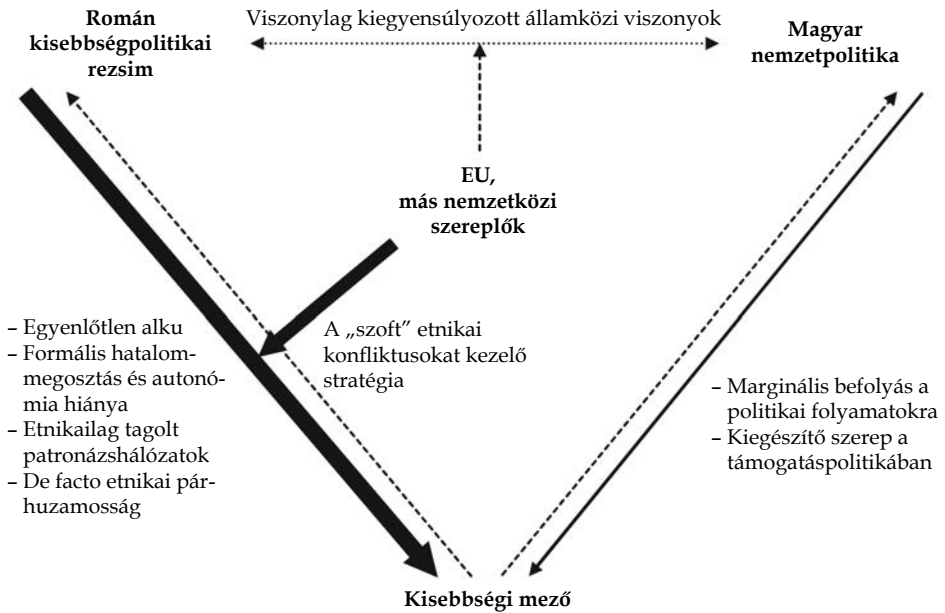
Amellett, hogy a fentiekben említett három hatalmi központ eltérő identitáspolitikai alternatívákat alakít ki, azt is hangsúlyozni kell, hogy a közöttük lévő kölcsönviszonyok erősen aszimmetrikusak. A többségi és az anyaországi szereplők rendelkeznek az állam valamennyi forrásával és eszközével, miközben a kisebbségi elitet eszköztára lényegesen szerényebb ennél. Ebből következően mind a többségi struktúrákkal, mind az anyaországgal szemben függő viszonyba kerülnek. A kisebbségi mező hatalmi viszonyait pedig

⁴¹ KÁNTOR: *i.m.*

a különböző hatalmi központoktól való függés mértéke és jellege határozza meg.⁴²

1. ábra

Aszimmetrikus viszonyok az aszimmetrikus akkomodáció idején, a 2010 előtti időszakban



Az aszimmetrikus akkomodációnak mint sajátos intézményi környezetnek van egy strukturális előfeltétele, nevezetesen az, hogy az anyaország befolyása marginális maradjon. Érvelhetünk programkérdések alapján is.⁴³ A magyar jobboldali szereplők (legalábbis 2010-ig) az aszimmetrikus akkomodáció ellenfeleinek bizonyultak. Következésképpen növekvő befolyásuk erdőlhatta volna ezt a környezetet. Csakhogy egy olyan politikai rendszerben

⁴² A külső tényezőket is számításba kell venni. Ahogy az 1. ábra is mutatja, a nemzetközi szereplők is fontos szerepet játszottak a romániai akkomodációban. Brubaker modelljének bírálatához L.: SMITH, David: Framing the national question in central and eastern Europe. A quadratic nexus?, *Global Review of Ethnopolitics*, 1/2002, 3–16. p.; PETTAI, Vello: Explaining ethnic politics in the Baltic States. Reviewing the triadic nexus model, *Journal of Baltic Studies*, 37, 1/2007, 124–136. p.; WOLCZUK, Kataryna: History, Europe and the “national idea”. The “official” narrative of national identity in Ukraine, *Nationalities Papers*, 28, 4/2010, 671–694. p.

⁴³ JENNE: *i.m.*

(és a romániai ilyen), amely a politikai patronázson alapul, a politikai befolyás a forrás-allokáción múlik. Az anyaországi befolyás marginális volta azt jelentette, hogy a többségi szereplőkkel való alku révén rendelkezésre álló források összehasonlíthatatlanul nagyobbak voltak, mint amelyeket az anyaország kínált. Máskülönben a kisebbségi elitek nem lettek volna érdekeltek az akkomodációban és követeléseik mérséklésében. Ez a feltétel tagadhatatlanul teljesült a 2010-et megelőző időszakban.

2010 után jelentős változásokra került sor. Magyarországon a nemzeti politikai közösség új definíciója vált uralkodóvá, és testesült meg intézményesen. Az Orbán-kormányok által szorgalmazott nemzeti ideológia legfőbb elemei a következők:

- Az önkényesen szétszakított magyar nemzetet újra kell egyesíteni, de nyilvánvalóan nem területi revízióval, hanem a nemzet egységét az államhatárokon át is biztosító intézményekkel.⁴⁴ A nemzeti újraegyesítés folyamatának elsőbbséget kell élveznie a kisebbségi közösségek (lakhely szerinti államon belüli) társadalmi integrációjával és többségi politikai mezőbe való betagozódásával szemben.
- Egységes magyar identitásnak kell kialakulnia. A különböző országokban élő magyarok eltérő identitásstruktúráit leküzdendő problémának kell tekinteni. Gyakorlatban egy Magyarország-központú identitást kell szorgalmazni a kisebbségi magyar közösségekben. Ezen túlmenően azonban a magyarországi magyaroknak is el kell fogadniuk a kisebbségi magyarokat a nemzeti közösség tagjaiként.
- A többségi csoportokkal szembeni etnikai határokat fenn kell tartani. Mi több: a mostaninál kevésbé átjárható etnikai határokat kell kialakítani. Kevésbé a többség és a kisebbség közötti intézményes *hidakat*, mint inkább az etnikai párhuzamosságot újratermelő intézményeket kell fejleszteni. A vegyes identitás, a hibrid kulturális formák és az osztott politikai lojalitás (kimondva vagy kimondatlanul) nemkívánatosnak számít.

A következőkben azt mutatom be, hogy a 2010 utáni, a fenti elveken alapuló nemzetpolitika milyen hatást gyakorolt az erdélyi magyarságra. Mint már említettem, külön kezelem a mikro-, mezo- és makroszinteket, mégpedig az elemzés jobb átláthatósága érdekében.

Mikroszintű hatások: a nemzetpolitika hatása az egyéni identitásfolyamatokra

Gyakran hangsúlyozzák, hogy az anyaországi nemzet- és állampolgárságpolitikák (különösen összehasonlító) elemzése általában makro-szempon-
tú,

⁴⁴ L.: CSERGŐ-GOLDGEIER: *i.m.*

vagyis a politikai és jogi folyamatokra összpontosít, míg a „lent világra” vonatkozó (például a kisebbségi csoport tagjainak egyéni észleléseiből kiinduló) elemzés elmarad. Csakhogy ez nem áll fenn a magyar kisebbségek esetében, ahol az anyaországi nemzetpolitikának az egyéni identitásfolyamatokra gyakorolt hatásait széles körben vizsgálták.⁴⁵ Az alábbiakban elsősorban kvantitatív forrásokra támaszkodom, és megpróbálom röviden összefoglalni, hogy mennyiben jártak sikerrel az anyaországi nemzetpolitikai szereplők saját identitásprojektjük szorgalmazásában. Mikro-távlatból szemlélve a területen kívüli állampolgárság és szavazati jog a legfontosabb tényezők, mivel ezek személyes-bürokratikus kapcsolatot hoztak létre a magyar állam és a magyar kisebbségi közösségek tagjai között. Ezek a meglehetősen erős intézmények közvetlen hatást gyakorolhatnak az egyéni identitásfolyamatokra. A vizsgálatok azt mutatták ki, hogy az erdélyi magyarok túlnyomó többsége helyeselte ezeket az intézkedéseket.⁴⁶ Egy közelmúltbeli felmérés⁴⁷ szerint az erdélyi magyarok mintegy 45%-a felvette a magyar állampolgárságot. Sokan úgy érezték, hogy a honosításukkal Magyarország elismerte a nemzethez való tartozásukat, ezért az érzelmi és identitásbeli motivációk fontosak voltak az állampolgárság igénylésében. Az erdélyi magyarok jelentős hányada úgy is érezte, hogy köteles szavaznia (az Orbán Viktor által vezetett Fideszre) a parlamenti választásokon.⁴⁸ Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy történt-e elmozdulás az egységes magyar identitás felé, hogy megváltoztak-e az erdélyi magyar identitás *alkotószabályai*,⁴⁹ és hogy ez leválasztotta-e az erdélyi magyarokat a román politikai közösségtől.

⁴⁵ L.: KISS Tamás – BARNA Gergő: *Erdélyi magyarok a magyarországi és romániai politikai térben*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Műhelytanulmányok 50., Kolozsvár, 2013; DANERO-IGLESIAS, Julien – SATA, Róbert – VASS, Ágnes: *Citizenship and identity: being Hungarian in Slovakia and Romanian in Serbia and Ukraine*, *Minority Studies*, 18, 2016, 15–32. p.; VERES, Valér: *The minority identity and the idea of the ‘unity’ of the nation: the case of Hungarian minorities from Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine*, *Identities*, 22, (1), 2015, 88–108. p.; PAPP, Z. Attila: *Trickster Logics in the Hungarian Dual-Citizenship Offer*, *Nationalism and Ethnic Politics*, 23 (1), 2017, 18–32. p.; POGONYI: *i.m.*

⁴⁶ KISS-BARNA: *i.m.*, 18. p.

⁴⁷ A felmérést a Kvantum Research végezte 1100 fős reprezentatív mintán 2018 novemberében. Ezek az adatok egyeznek a magyar kormány hivatalos számaival. L.: KISS-SZÉKELY-TORÓ-BÁRDI-HORVÁTH (eds.): *i.m.*, 128. p.

⁴⁸ KISS-BARNA: *i.m.*, 24–28. p.; POGONYI: *i.m.*, 125–187. p.

⁴⁹ ABDELAL, Rawi – HERRERA, Yoshiko – JOHNSTON, Alistair – McDERMOTT, Rose: *Measuring identity. A guide for social scientists*, Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2009.

Szétartó és összetartó nemzeti identitások: a haza fogalma

Bárdi Nándor szerint Trianon kényszerközösségeket hozott létre, mivel a kisebbségi magyarokat leválasztotta a magyar nemzet többi részéről.⁵⁰ Kezdetben a magyar elitek megpróbálták hűségesek maradni a magyar államhoz, és Magyarország (valószínűleg) megmaradt a nemzeti identitás legfontosabb hivatkozási pontjaként. Mindazonáltal a kényszerközösségek fokozatosan átalakultak kisebbségi közösségekké, amelyeket immár a közös tapasztalatok és közös történelmi sors tudata forrasztott egybe. Az alkalmazkodás folyamata egyben a magyar kisebbségek regionális sajátosságait hangsúlyozó csoportideológiák kialakulásához vezetett. A két világháború közötti időszakban az erdélyi magyarok körében a transzszilvanizmus jellegzetes ideológiája töltötte be ezt a szerepet. Ez az ideológia az etnikai törésvonalak feletti regionális identitás fontosságát hangsúlyozta, mégha nem is tagadta, hogy az erdélyi magyarok a magyar nemzethez tartoznak. Az 1960-as években a jugoszláviai és csehszlovákiai magyar elitek tudatilag közel kerültek ahhoz, hogy leválasszák közösségeiket a magyar nemzet egészéről.⁵¹

A különböző tudományágak próbálták megragadni az identitásfolyamatok szétartó fejleményeit, a nemzeti szétfejlődést.⁵² A nyelvészek azt fejtegették, hogy az alkalmazkodás következtében a magyar nyelv eltérő változatai fejlődtek ki,⁵³ míg az etnográfusok arról értekeztek, hogy a mindennapi élet és kultúra szintjén milyen különbségek és eltérések figyelhetők meg.⁵⁴ A nacionalizmus- és az etnikai tanulmányok szempontjából a haza fogalmának empirikus vizsgálata tűnik a leginkább kézenfekvő operacionalizációnak. A nacionalizmuskutatók ugyanis gyakran megfogalmazták, hogy az önrendelkezés igénye mellett a nemzet és a szülőföld közötti kapcsolat képezi a nemzeti identitás legfontosabb alkotóelemét.⁵⁵

⁵⁰ BÁRDI Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2013.

⁵¹ Uo.

⁵² L.: SZARKA László: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek, In: BENKŐ Samu (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek: történeti és mai tendenciák*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2002, 17–30. p.; SZARKA László: Egy évszázad kisebbségben, *Korunk*, 2010. április, 59–76. p.

⁵³ LANSZYÁK István: A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után, In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 118–136. p.; CSERNICSKÓ István – SZABÓMIHÁLY Gizella: Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól, In: BITSKEY Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*, Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010, 178–179. p.

⁵⁴ LISZKA József: Újabb szempontok és közelítések az 1920 utáni magyarság néprajzi kutatásában, *Néprajzi Látóhatár*, 9, 2000/1–2., 89–95. p.

⁵⁵ SMITH, Anthony D.: *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Polity Press, Cambridge, 2001; WHITE, George: *Nationalism and territory. Constructing group identity in Southeastern Europe*, Rowman & Littlefield, Lanham – Boulder – New York – Oxford, 2000.

Az anyaországi szereplők a magyar nemzeti identitás regionalizálódását gyakran olyan problémának tartják, amely már a két világháború között jelentkezett, a *virtuális* nemzeti újraegyesítést pedig e *probléma* megoldásának vélik. Ennek részeként a 2010 utáni nemzetpolitika nemcsak kiterjesztette a politikai közösséget, hanem egy meglehetősen erőteljes és intézményesen fenntartott kampányt is indított, hogy újrafogalmazza a magyarországi magyarok és a magyar kisebbségi közösségek tagjainak haza-fogalmát. A Kárpát-haza (nyilvánvalóan virtuális) konstrukciója magában foglalja mind Magyarországot, mind a magyar kisebbségi közösségek által lakott területeket. A Nagy-Magyarország-térképek széleskörű, mindennapi környezetben történő használata ikonikusan jelzi ezt a törekvést. Az is beszédes, hogy az Orbán-kormány a *határon túli/kívüli magyarok* helyett a *külhoni magyarok* kifejezést használja. A kifejezés burkoltan a haza fogalmának újradefiniálását és újraegyesítését irányozza elő.

1. táblázat

Mit tart hazájának és szülőföldjének? Erdélyi magyarok (1997, 2007, 2016)

	Haza			Szülőföld		
	1997* (N=894)	2007** (N=872)	2016** (N=1200)	1997* (N=894)	2007** (N=872)	2016** (N=1200)
Románia	72,2	46,5	23,4	18,5	19,1	19,6
Erdély	21,5	31,4	50,5	56,1	43,2	54,1
Kisebbségi térség	3,7	13,4	15,4	25,2	33,0	22,5
Magyarország		3,7	4,8		1,2	1,3
Történelmi Magyarország (Kárpát-medence)	2,6	2,2	2,4	0,3	0,1	0,2
Nincs válasz, nem tudja	5,3	2,8	3,5	9,5	3,4	2,3

* nyitott kérdés; ** zárt kérdés

Forrás: 1997 – ELTE-UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszék, Kárpát-medencei Kutatás (CSEPELI György – SZÉKELYI Mária – ÖRKÉNY Antal: *Nemzetek egymás tükreben. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*, Balassi Kiadó, Budapest, 2002); 2007 – MTA Kisebbségkutató Intézet, Kárpát-medencei Panel (VERES: *The minority identity...*); 2016 – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár): *Etnikumközi viszonyok Romániában*.

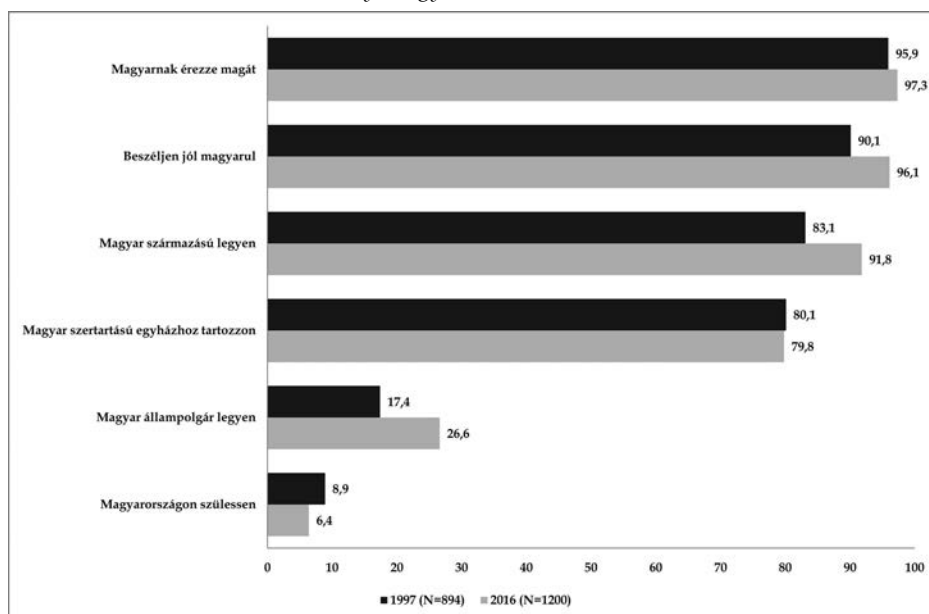
Az 1. táblázat az erdélyi magyarok haza-fogalmát mutatja be 1997-től kezdődően. Csakhogy ehhez módszertani és koncepcionális megjegyzést kell hozzáfűzni. A felmérések két, az erdélyi magyarok szóhasználatában elkülönülő fogalomra, a *hazára* és a *szülőföldre* irányultak. A megkülönböztetés fontos volt, mert a „haza” szót a Ceaușescu-rezsim propagandája kisajátította, és

az egész Romániára való vonatkoztatását tette kötelezővé. Ugyanebben az időszakban a „szülőföld” szót az erdélyi magyar irodalom Erdély vagy a magyarok lakta kisebb térségek jelölésére használta. Ez a kettősség nyilvánult meg az 1997-es eredményekben, ahol az erdélyi magyarok többsége Romániát hazaként, Erdélyt viszont *szülőföld*ként nevezte meg. 2016-ra a *haza* és a *szülőföld* fogalma egyre inkább ugyanazt jelentette. Így az erdélyi magyarok többsége Erdélyt tartja a hazájának, de sokan kisebb térségeket is megjelöltek akként. Egyötödük Romániát tekintette hazájának. A magyar nemzetpolitikai törekvések szempontjából fontos, hogy ma kevés erdélyi magyar tekinti Magyarországot (akár jelenlegi, akár történelmi formájában) a hazájának. Ez ellentmond annak a nyilvánvaló és intézményesen képviselt kísérletnek, amely a Kárpát-medencét akarja minden magyarországi és határon túli magyar közös hazájaként megkonstruálni.

A nemzethez tartozás kritériumai és a többes kötődések

2. ábra

Mennyire tartja fontosnak az alábbiakat ahhoz, hogy igazán magyar legyen?
Erdélyi magyarok (1997 és 2016)



Forrás: 1997 – ELTE-UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszék, Kárpát-medencei Kutatás (CSEPELLI-SZÉKELYI-ÖRKÉNY: *i.m.*); 2016 – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár): *Etnikumközi viszonyok Romániában*.

A második kérdés az, hogy a magyar politikai közösség kiterjesztése megváltoztatta-e nemzethez tartozás kritériumait az erdélyi magyarok körében. Az erdélyi magyarok nemzeti identifikációjáról készített felmérések az ISSP-vizsgálatban⁵⁶ megjelenő szabványos kérdéseket használták, és a nemzeti identifikáció politikai, kulturális és etnikai összetevőinek fontosságára kérdeztek rá.

A mennyiségi adatok megerősítik, hogy az erdélyi magyar identitás legfontosabb alkotóelemei a szubjektív önazonosulás és a nyelvtudás (magyar mint anyanyelv). Ezek a kritériumok határozzák meg a magyar kategóriához való tartozást a mindennapokban is. Fontos kritériumnak bizonyul a magyar származás és a magyar felekezeti tagság is. Az eredmények azt mutatják, hogy az erdélyi magyarok elsősorban szubjektív-érzelmi orientáció és nyelvi készségek függvényében határozzák meg a nemzethez tartozásukat. A magyar állampolgárság ezekhez nemcsak politikai, hanem formális-hivatalos kritérium is. Ennek jelentősége az állampolgárságról szóló törvény módosítását követően némileg nőtt, de nem drasztikusan. A kvalitatív vizsgálatok azt is megmutatják, hogy az erdélyi magyarok nem tekintik az állampolgárságot a nemzeti hovatartozás fontos kritériumának. A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet egy 2015-ös interjú vizsgálata azt kívánta feltárni, hogy van-e ideológiai vagy identitásbeli szakadás a területen kívüli állampolgársággal rendelkező és nem rendelkező magyarok között. A válasz kategorikusan nemleges volt. A magyar állampolgárok nem gondolták, hogy a közöttük és a nem állampolgárok közötti megkülönböztetésnek volna jelentősége, és hogy a magyar állampolgárság fontos kritériuma volna a magyarságuknak. A vizsgálatok azt is kimutatták, hogy az erdélyi magyarok ragaszkodtak a többes nemzetsághoz,⁵⁷ és a többségük úgy vélte, hogy az erdélyi magyarok egyszerre tartoznak a magyar és a román nemzethez. Az elemzők kimutatták, hogy a kétféle politikai közösséghez való kötődés minőségileg különbözik.⁵⁸ A román nemzethez való tartozás megfelel a politikai közösség Frazer által „felszínesnek” nevezett értelmezésének,⁵⁹ amelyben az egyazon kormányzerveknek való alávetettség jelenti a közös tényezőt, miközben a magyar nemzethez tartozás „mélyebb”, közös kultúrán és mély érzelmi identifikáción alapul.

⁵⁶ Vö. <<https://www.gesis.org/issp/modules/issp-modules-by-topic/national-identity/>> (letöltve: 2018. 10. 25.).

⁵⁷ VERES, Valér: *Analiza comparată a identităţii minorităţilor maghiare din Bazinul Carpatic – A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése*, ISPMN Working Paper No. 44., Kolozsvár, 2008; VERES: *The minority identity...*; KISS-BARNA: *i.m.*

⁵⁸ SALAT, Levente: *Are members of the Hungarian minority in Romania part of the Romanian political community?*, *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 8 (2), 2008, 337–366. p., Veres: *The minority identity...*; KISS-BARNA: *i.m.*

⁵⁹ FRAZER, Elizabeth: *The problems of communitarian politics. Unity and conflict*, Oxford University Press on Demand, Oxford, 1999.

2. táblázat

Ön szerint az erdélyi magyarok a magyar/román nemzetekhez tartoznak?

	Magyar nemzetekhez			Román nemzetekhez		
	Igen	Nem	NV/NT	Igen	Nem	NV/NT
2007 (N=894)	82	12	6	65	25	10
2010 (N=872)				63	31	6
2013 (N=1232)	85	9	6	52	37	11
2016 (N=1200)	90	8	2	59	35	6

Forrás: Forrás: 1997 – ELTE-UNESCO Kisebbségsszociológiai Tanszék, Kárpát-medencei Kutatás (CSEPELI-SZÉKELYI-ÖRKÉNY: *i.m.*); 2016 – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár): *Etnikumközi viszonyok Romániában*.

Az adatok szerint tehát a 2010 utáni időszakban a román nemzettel való azonosulás valamelyest csökkent, míg a magyarral való valamelyest növekedett. Ugyanakkor az identitásstruktúrák nem változtak meg drasztikusan, az erdélyi magyarok többsége igényt tart mind a magyar, mind román nemzetekhez való tartozására, még ha ezeknek különböző tartalmat tulajdonít is.

Mezszintű hatások: az etnikai párhuzamosságot erősítő anyaországi támogatások

Ahhoz, hogy megértsük az Orbán-kormányok nemzetpolitikájának mezszintű hatásait, az *etnikai párhuzamosság* fogalma kulcsfontosságú. A fogalom jól ismert a kulturálisan megosztott társadalmak irodalmában és nagymértékben fedi azt, amit Lijphart a *pillér* vagy a *pillarizáció* fogalmával ír le.⁶⁰ A pillérek sűrű intézményi hálót képeznek, lehetővé téve a csoporttagok számára, hogy mindennapi életüket az *övéik* közt élhessék, anélkül, hogy tudomást vegyenek más pillérek létezéséről. Az erdélyi magyar eset egyfajta aszimmetrikus pillarizációnak is tekinthető, ahol az erdélyi magyarok etnikailag szervezett intézményi szerkezete beágyazódik a tágabb román társadalomba, amelyet azonban nem egy másik pillérnek, hanem a fősodornak kell tekinteni.⁶¹

Lamont és szerzőtársai alapján⁶² a csoportszerűséget (vagyis a csoporton belüli szolidaritás és mozgósítottság újratermelésére való képességet) az in-

⁶⁰ LIJPHART, Arend: *Democracy in plural societies. A comparative exploration*, Yale University Press, New Haven, 1977.

⁶¹ L. még: BRUBAKER-FEISCHMIDT-FOX-GRANCEA: *i.m.*, 300. p., akik az „intézményes szigetcsoporth” kifejezés használatát javasolták az etnika párhuzamosság aszimmetriájának leírására.

⁶² LAMONT-SILVA-WELBURN-GUETZKOW-MIZRACHI-HERZOG-REIS: *i.m.*

tezményi struktúráktól függő mezoszintű jelenségként fogom fel. Lamont a csoportszerűség két fő dimenzióját különböztette meg, nevezetesen az identifikációt és a határfenntartást. Esetünkben a kisebbségi intézmények és az etnikai párhuzamosság kulcsszerepet játszik mindkét dimenzióban. Az erdélyi magyarok a kisebbségi intézményeken belül szocializálódnak magyarokként,⁶³ és külön intézményi terek nélkül veszélybe kerülne a többséggel szembeni etnikai határ fenntartása is.⁶⁴

A 2010 utáni nemzetpolitika második fő fókuszja a kisebbségi intézményekre irányult, miután az anyaországi szereplők az intézményesen fenntartott etnikai párhuzamosságban az asszimiláció megállításának vagy lassításának eszközét látják. Ugyanakkor (ismét) hangsúlyoznom kell, hogy az etnikai párhuzamosságot mint politikai programot nem az Orbán-kormányok találták fel vagy erőltették az erdélyi magyar elitekre, hanem az valamennyi komolyan vehető erdélyi magyar politikai program magától értetődő kiindulópontja volt.⁶⁵ Így a kisebbségi aktivista réteg szintjén a 2010 utáni magyar nemzetpolitika legitimitása legfőképpen nem is a területen kívüli állampolgárságból, hanem az etnikai párhuzamosságot fenntartó és erősítő támogató-sokból ered.

Míg a politikai programok célja, hogy a kisebbségi intézmények teljesre törekvő hálózata átfogja az összes tevékenységi területet, a tényleges intézményi valóság szintjén inkább az etnikailag és nem etnikailag szervezett intézmények együttélése jellemző. Az etnikai párhuzamosság és elkülönülés számos társadalmi területen nem jellemző, következésképpen a magyar kisebbség korántsem zárkózott be teljesen saját etnikailag szervezett intézményeibe. Például az egészségügyi és szociális ellátásnak csak néhány szegmense szerveződik etnikai alapon. Ennél is fontosabb, hogy a gazdasági szektort nem tekinthetjük etnikailag megosztottnak, még akkor sem, ha léteznek etnikailag meghatározott gazdasági/piaci szegmensek létrehozására vonatkozó kezdeményezések.⁶⁶ Másrésztől azonban egy korábbi munkánkban nyolc olyan társadalmi területet azonosítottunk be kollégáimmal, ahol a kisebbségi intézmények és azok etnikailag elkülönülő szervezeti struktúrái dominálnak.⁶⁷ Ezek a következők: (1) közigazgatás, (2) politika, (3) oktatás és kutatás, (4) vallási tevékenységek, (5) kulturális tevékenységek, (6) tömegtájékoztató, (7) a szociális és egészségügyi ellátás néhány szegmense, illetve

⁶³ BURBAKER: *National homogenization...*, 210. p.

⁶⁴ BIRÓ A. Zoltán: *Stratégia vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1998; BRUBAKER-FEISCHMIDT-FOX-GRANCEA: *i.m.*

⁶⁵ LÓRINCZ D. József: A kolozsvári magyarok társadalma, *Regio*, 2008/2., 240-256. p.; KISS-KISS: *i.m.*

⁶⁶ CSATA, Zsombor: Economy and Ethnicity in Transylvania, In: KISS-SZÉKELY-TORÓBÁRDI-HORVÁTH (eds.): *i.m.*, 1-37. p.

⁶⁷ L.: KISS-KISS: *i.m.*, 236-243. p.

(8) a sport- és szabadidős tevékenységek viszonylag új területe. Ezeket a területeket főként a kisebbségi magyar intézmények szervezik meg, amelyeket akként lehet meghatározni, hogy azok a magyar nyelvet használják, illetve azt alapértelmezettnek veszik szervezeti tevékenységükben. Fontos továbbá, hogy a közintézmények is működhetnek magyar intézményekként. A magyar többségű területeken például a helyi közigazgatás számos kontextusban *magyar intézmény*ként működik, annak ellenére, hogy formálisan az állami adminisztráció része. Sőt még az etnikailag vegyes területek román dominanciájú önkormányzataiban is kialakulhatnak (többé-kevésbé formalizáltan) *magyar ügyintézési csatornák vagy szervezeti eljárások*. Például Kolozsváron – informális politikai megállapodások alapján – az RMDSZ által delegált magyar alpolgármester intézi a magyar iskolák és kisebbségi szervezetek ügyeit. A polgármesteri hivatal pedig ezekben az interakciókban a *magyar világ* részeként működik.

A magyar intézmények finanszírozásának és ágazati szerkezetének változása kulcsfontosságú az erdélyi magyar kisebbségi közösség történetében. A két világháború közötti időszakban a kisebbségi szervezetek (iskolák, kiadók, egyesületek, sőt kórházak) kiterjedt hálózata működött, de finanszírozásuk kizárólag magán- és közösségi forrásokon alapult, az etnikai párhuzamosságok fenntartásában pedig a magyar egyházaknak volt kulcsszerepe.⁶⁸ Ez a szerkezet képes volt arra, hogy jogilag kodifikált autonómiaformák nélkül is fenntartson egyfajta társadalmi pluralizmust, ami aztán a második világháború után kialakuló államszocialista struktúrával már nem volt összeegyeztethető. Következésképpen a kisebbségi szervezeteket felszámolták, az egyházi és közösségi vagyont pedig 1948-ban államosították. Így alakult ki az etnikai intézményesülés egy újabb változata, amely az állami finanszírozású és irányítású szervezeteken alapult. 1945-ben jött létre a Bolyai Egyetem, valamint számos állami finanszírozású oktatási és kulturális intézmény. Ezt az intézményi szférát azután Gheorghiu-Dej, majd Ceaușescu időszakában radikálisan megnyirbálták.⁶⁹ A magyar elitek 1989 utáni programjaiban megjelenő etnikai párhuzamosság víziója valójában egyszerre akarta visszaállítani a két világháború közötti időszak és az 1950-es évek intézményi struktúráját. Ez azt jelentette, hogy a magyar kisebbségi vezetők igényt tartottak mind a kisebbségi intézmények fölötti kontrollra (ahogy az a két világháború között létezett), mind azok állami finanszírozására (ahogyan az 1950-es években létezett). Ezt a víziót azonban nem sikerült az intézményi realitások szintjén megvalósítani, a kialakuló szerkezet pedig egyfajta kompromisszumnak te-

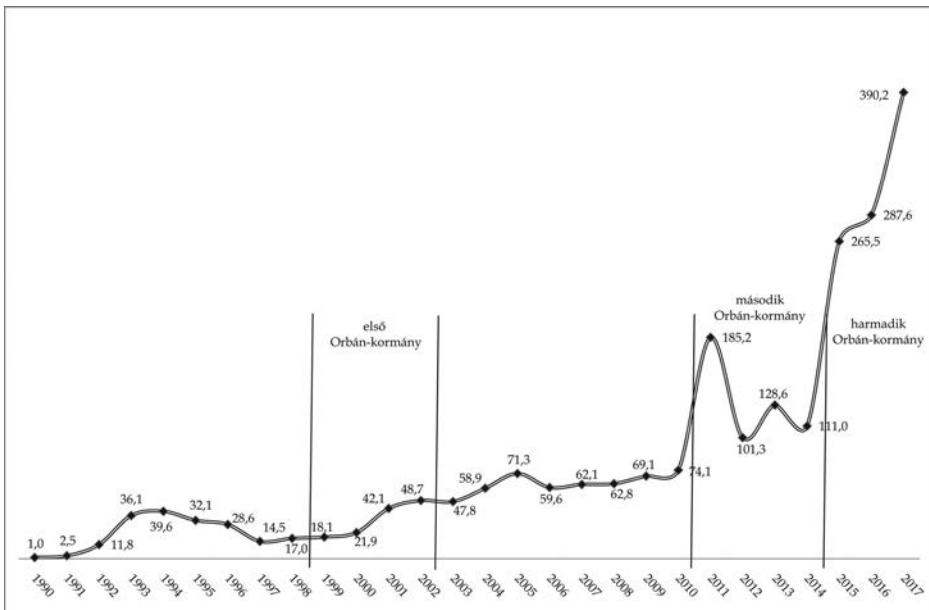
⁶⁸ A római katolikus, református, unitárius és evangélikus egyházak.

⁶⁹ BÁRDI, Nándor – KISS, Tamás: Minority Political Agency in Historical Perspective. Periodization and Key Problems, In: KISS-SZÉKELY-TORÓ-BÁRDI-HORVÁTH (eds.): *i.m.*, 37–63. p.

kinthető. Egyfelől részlegesen megvalósult, illetve az 1989-es kiinduló helyzethez képest bővült a kisebbségi intézmények állami finanszírozása. Másfelől azonban az intézmények feletti kontrollnak csak de facto formái alakultak ki. Az államilag támogatott magyar intézmények (például iskolák, kulturális intézmények) egy a központosított igazgatási struktúra részei maradtak, a magyar elitek döntéshozatali illetékessége pedig nem nyert jogi biztosítékokat. Így az intézményes érdekek érvényesítése a kisebbségi elitek mindenkori alkupozíciójától függött.

3. ábra

Költségvetési előirányzatok kisebbségi magyar közösségek és nemzetpolitika számára 1990 és 2017 között



Forrás: BÁRDI Nándor – MISOVICZ Tibor: A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája, In: BITSKEY (szerk.): *i.m.*, 66–76. p.; PAPP Z. Attila: Határon túli magyar oktatási támogatások és hasznosulásuk 2006–2010 között, *Educatio*, 2010/1., 88–110. p.; BÁRDI Nándor: *Határtalanításban. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 2010 után*, a Párbeszéd Házában elhangzott előadás szerkesztett változata, Budapest, 2018. december 12.

Ahogy már érintettem, a baloldali kormányok az anyaországi támogatást kiegészítő jellegűnek tekintették, és nem törekedtek arra, hogy az említett intézményi struktúrát érdemben befolyásolják. Ez azonban megváltozott az Orbán-kormányok alatt. Már az első, 1998 és 2002 között regnáló Orbán-kormány is hajlandóságot mutatott a kisebbségi intézményrendszerbe való beruházásra, amivel kezdeményező szerepbe került az intézményi folyamatok

tekintetében. Egy meglehetősen fontos intézményi befektetésként létrehozták a kizárólag Magyarországról finanszírozott Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemet.⁷⁰

Az anyaországi intézményes kezdeményezések az Orbán-kormányok idején folyamatosan gyarapodtak; a magyar kisebbségi közösségek és a nemzetpolitika számára előirányzott költségvetési források csaknem a négyszeresére nőttek, és 2017-ben hivatalosan elérték a 110 milliárd forintot. Azt is meg kell jegyezni azonban, hogy a magyar kisebbségi közösségekkel kapcsolatos tényleges ráfordítások nem mindegyike jelenik meg akként, ezért ez a szám becslések alsó értékének tekinthető. A *Magyar Közlöny*⁷¹ és egyéb másodlagos források alapján lehet az anyaországi intézményes kezdeményezéseket beazonosítani. Most nem fogom ezek teljes körű leltárját elkészíteni, inkább egy lehetséges tipológiájukat vázolom. Eszerint megkülönböztethetjük az etnikai párhuzamosságot 1) vertikálisan mélyítő és 2) horizontálisan kiterjesztő, illetve 3) a kisebbségi mező szerkezetét átalakító intézményes kezdeményezéseket.

1) Az etnikai párhuzamosságot (vertikálisan) mélyítő beavatkozások olyan területekre irányulnak, amelyeken korábban is az etnikailag szervezett intézmények domináltak. Fontos megjegyezni azonban, hogy a magyar intézményes struktúra ezeken a területeken sem képes a magyar közösség egészét integrálni, ami mind az anyaországi szereplők, mind a kisebbségi elitiek szemében az asszimiláció okaként jelenik meg. Ezeken a területeken az anyaországi intézményes beavatkozás célja, hogy növelje a magyar intézményes szerkezet társadalmi penetrációs képességét, hogy olyanokat is megpróbáljon integrálni ezekbe, akik korábban a többségi intézményekhez kapcsolódtak. Szintén jellemző, hogy az anyaországi beruházások a többségi szerkezetektől való nagyobb fokú elkülönülést, leválást célozzák. Mindez érthetőbbé válik, ha az oktatási rendszerre gondolunk, ami az anyaországi beruházások talán legfontosabb fogadóterülete. Ezen a területen az anyaországi támogatás az oktatási programok és infrastrukturális beruházások formáját ölti. Mindez kettős célt követ: egyrészt a gyermekek minél nagyobb hányadát bevonni a magyar nyelvű oktatásba, másrészt önálló, lehetőleg egyházi fenntartású magyar intézményeket kialakítani. 2015 például „a külhoni magyar szakképzés éve volt”.⁷² Ennek keretében és ezt követően jelentős beruházások történtek a szakoktatásba. Meg kell említenem, hogy a szakoktatásban az anyanyelvi

⁷⁰ Ennek a (valószínűleg nem szándékolt, de végig nem gondolt) következményeihez L.: CULIC, Irina: Neoliberalism Meets Minority Nationalism. The Politics of Hungarian Higher Education in Romania, *East European Politics and Societies*, August 9, 2018. DOI: 0888325418790364, 2018..

⁷¹ L.: <<https://magyarkozlony.hu/>> (letöltve: 2018. 10. 25.).

⁷² A Külhoni Szakképzés Éve; L.: <<https://www.facebook.com/szakkepzeseve/>> (letöltve: 2018. 10. 25.).

oktatás szempontjából a helyzet meglehetősen kedvezőtlen volt. Az 1980-as és 1990-es években a magyar tanulóknak csak töredéke tanulhatott anyanyelvén az azt ellehetetlenítő oktatáspolitikai miatt. 2000 óta a helyzet valamelyest javult, de a Székelyföld magyar többségű területein kívül a magyar tanulók többsége változatlanul románul tanul. 2016-ban még erőteljesebb (37 milliárd forint)⁷³ befektetési hullám indult el, ezúttal az óvodai oktatást célozva meg. A cél 77 új magyar nyelvű óvoda építése és további 200 felújítása volt a Kárpát-medencében. Ezek az óvodák túlnyomórészt külön, a magyar egyházak irányítása alatt álló szervezeti struktúrákban működnek vagy fognak működni.

2) Az etnikai párhuzamosságot horizontálisan kiterjesztő beavatkozások etnikailag integrált intézményeket hoznak létre olyan területeken, ahol korábban ezek nem léteztek vagy nem voltak dominánsak. Az orbáni nemzetpolitika nyilvánvalóan azt kísérli meg, hogy kiterjessze azokat a területeket, ahol az etnikai párhuzamosság dominál. A gazdaság és a sport a stratégiai területek, és a leglátványosabb példák. 2015-ben a magyar kormány körülbelül 50 milliárd forint nagyságrendű, a Vajdaságra vonatkozó gazdasági fejlesztési tervet jelentett be, amelyet 2016-ban egy hasonló, mintegy 30 milliárd forintos kárpátaljai terv meghirdetése követett. E terveket a szóban forgó régiók rossz fejlődési kilátásai, illetve az állami fejlesztési politikák tudatos elhanyagolása indokolták. Erdély esetében eddig csak néhány kistérségre irányuló kísérleti projekt indult el.⁷⁴ Ahogy azonban Csata is említi, az anyaországi szereplők által kidolgozott stratégiai dokumentumok gyakran egy etnikailag integrált enklávégazdaság kialakítását irányozzák, vagy vetítik elő.⁷⁵

A sportban, amely az ilyen jellegű beruházások másik kiemelt területe, az Orbán-kormány a nemzetépítés és a politikai legitimitás megszerzésének egyik fontos eszközét látja. Magyarország maga is a hatalmas összegű és gyakran vitatott sport-infrastrukturális beruházások terepe.⁷⁶ Nem véletlen, hogy az ilyen beruházások (stadionok, sportcsarnokok, labdarúgó-akadémiák stb.) a magyar kisebbségi közösségeket is megcélozzák. Ami számunkra lényeges, hogy e beruházások következményeként a tömeg- és hivatásos sport is az etnikai párhuzamosság viszonylag új területévé vált.

3) A kisebbségi mezőt átalakító beavatkozások nem az etnikai párhuzamosság elmélyítését vagy szélesítését célozzák, hanem a kisebbségi mező szerkezetének, az azon belüli hatalmi viszonyoknak az átalakítására törek-szenek (vagy legalábbis ilyen következményekkel járnak).

⁷³ L.: <<https://ovodaprogram.eu./program>> (letöltve: 2018. 10. 25.).

⁷⁴ L.: <<https://proeconomicaalapitvany.ro>> (letöltve: 2018. 10. 25.).

⁷⁵ CSATA: *i.m.*, 348. p.

⁷⁶ BOZÓKI, András: Mainstreaming the Far Right, *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 4 (47), 2016, 87–116. p.

A későbbiekben vázoló fel, hogy az anyaországi támogatások növekedése önmagában is ebbe az irányba mutat. Most a kisebbségi mezőt átalakító beavatkozások két legfontosabb színterét, a vallási intézményeket és a médiát érintem röviden.

A magyar egyházak kulcsszerepet játszottak a kisebbségi intézmények fenntartásában a két világháború közötti időszakban. A legfontosabb, hogy szinte a teljes magyar nyelvű oktatási rendszert ők működtették. Nem véletlen, hogy a rendszerváltozás után az 1948-ban államosított egyházi ingatlanok visszaadása volt az RMDSZ egyik fő követelése. A magyar elitek széles körben elfogadott elképzelése szerint a visszanyert egyházi ingatlanok a kisebbségi intézményépítés szilárd alapját képezhetik. Ezt a felfogást nyilvánvalóan magukévá tették a magyarországi nemzetpolitikai szereplők is, és így váltak az egyházak, különösen a református egyház az anyaországi támogatások legfontosabb kedvezményezettjeivé. 2017 decemberében a magyar kormány rendeletileg 43 milliárd forint támogatást nyújtott az erdélyi református egyházkerületnek.⁷⁷ Az összeget nagyrészt ingatlanfelújításra és -vásárlásra használták. E támogatások következményeként azonban az egyház befolyásának jelentős növekedése figyelhető meg a kisebbségi intézményrendszer minden területén.

Fontos változások történtek a magyar nyelvű médiában is. A televíziózás esetében nyilvánvalóan a magyarországi műsorszolgáltatók uralják az erdélyi magyarok médiafogyasztását. Ugyanakkor a rádiós műsorszórást és az írott sajtót az erdélyi magyar nyelvű média uralja. Ezen a piacon azonban a teljes közösséget kiszolgáló országos orgánumok másodlagos jelentőséggel bírnak a helyi szintű médiához képest. Viszonylag új jelenség a tulajdonkoncentráció (a Fideszhez kötődő szereplők kezében). E tekintetben a Határok Nélkül a Magyar Sajtóért Alapítvány volt a legfontosabb szereplő 2017-ig. Az alapítvány négy helyi napilapot és a legfontosabb székelyföldi weboldalt, illetve az egyetlen országos terjesztésű napilapot, a *Krónikát* birtokolta. Portfólióját az Erdélyi Médiatér Alapítvány vásárolta meg, amit a magyar kormány 2017 decemberi 1,5 milliárd forintos támogatása tett lehetővé. Ezt követően még nagyobb tulajdoni koncentráció ment végbe, az alapítvány több helyi rádióállomást megvásárolt, és számos más médiaszervezet társult státuszt szerzett.⁷⁸ Mára az alapítvány 31 médiaorgánummal rendelkezik. Ez a gyakorlatilag anyaországi irányítás alatt álló médiaportfólió messze meghaladja az RMDSZ által ellenőrzött médiafelületet, ami immár a politikai mobilizációs képességek tekintetében is egy új helyzetet teremt.

⁷⁷ L.: *Magyar Közlöny*, 227. szám, <<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/index.php?pageindex=0400>> (letöltve: 2018. 10. 25.).

⁷⁸ L.: <<https://atlatszo.ro/2018/07/31/meglengette-a-mezesmadzagot-az-erdelyi-mediater-egyesulet/>> (letöltve: 2018. 10. 25.).

Makroszintű hatások: a politikai alkufolyamat és a kisebbségi akkomodáció

Az 1990-es évek végén kialakult romániai kisebbségi akkomodációs modellt komoly kihívások érték a közelmúltban. Az alábbiakban a magyarországi nemzetpolitika hatásaira összpontosítok. Meg kell azonban jegyezni, hogy az Orbán-kormányok nemzetpolitikája nem az egyetlen és legfontosabb tényező, amely Romániában a kisebbségi akkomodációt erodálta. Először is fontos szerepet játszott ebben a nemzetközi politikai környezet megváltozása és a nemzetközi szereplők integracionista irányba való elmozdulása.⁷⁹ Másodsorban a magyar elitek alkupozícióit belső (Románián belüli) tényezők is gyengítették, nevezetesen az a tény, hogy a korrupcióellenes harc több mint egy évtizede uralja a román közéletet.⁸⁰ A többségi és kisebbségi szereplők közötti aszimmetrikus alku ugyanis nagymértékben az informális megállapodásokra és a politikai partikularizmusra támaszkodott. Chandra kifejezésével élve azt is mondhatnánk, hogy a magyar elitek beilleszkedtek a román patronázdemokrácia rendszerébe.⁸¹ Következésképpen a „korrupcióellenes harc”⁸² politikai összefüggésében az aszimmetrikus alku eszköztára – amely az erőforrás-allokációra és az egyedi érdekkijárássra összpontosított – már nem áll rendelkezésre. Ennek következtében az RMDSZ erőforrás-allokációs képessége drasztikusan csökkent. Ezen érvelés szerint a kisebbségi akkomodáció bukása nem más, mint járulékos veszteség, illetve tudományosan szólva: a korrupcióellenes program nem szándékolt következménye.

Mint említettem, alapjában véve egyetértek Jenne által megfogalmazottakkal, hogy ugyanis az erőteljesebb anyaországi támogatás aláássa az többségi és kisebbségi szereplők közötti alkut és végsősoron kisebbségi akkomodáció bukásához vezethet.⁸³ Ugyanakkor nem értek vele egyet abban, hogy ez elkerülhetetlenül radikalizálja a kisebbségi követeléseket, és így automatikusan biztonsági kihívást jelent.⁸⁴ Az alábbiakban azt fejtem ki, hogy a kisebbsé-

⁷⁹ Megfigyelhető az elmozdulás például a Lund-ajánlás (OSCE-HCNM 1999) és a Ljubljana-iránytű (OSCE-HCNM 2012) egyszerű összevetése nyomán.

⁸⁰ MUNGIU-PIPPIDI, Alina: Romania's Italian-Style Anticorruption Populism, *Journal of Democracy* 29 (3), 2018, 104–116. p.

⁸¹ CHANDRA, Kanchan: *Why ethnic parties succeed. Patronage and ethnic head counts in India*. Cambridge studies in comparative politics, Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2004.

⁸² A román közélet és a Nemzeti Korrupcióellenes Igazgatóság (DNA, Direcția Națională Anticorupție) a korrupciót igen tágan értelmezi, beleértve a politikai partikularizmus különböző formáit is. Ehhez L.: MUNGIU-PIPPIDI, Alina: *The Quest for Good Governance. How Societies Develop Control of Corruption*, Cambridge University Press, Cambridge (UK), 2015.

⁸³ JENNE: *i.m.*

⁸⁴ Ennek ellenére a lakóhely szerinti államok zokon vehetik az anyaországi támogatásokat, és ezért többé-kevésbé komoly biztonságpolitikai válsághelyzetek alakulhat-

gi akkomodáció 2010 utáni erodálódását jobban megértjük, ha azt a politikai patronázshálózatok szerkezetében bekövetkező váltásként értelmezzük.

Etnikai felüllicitálás és az autonomista forgatókönyv

A magyar nemzetpolitika 2010 előtti kerete sokkal inkább megfelel Jenne érvelésének, amely a programatikus elemekre, nevezetesen a kisebbségi követelések radikalizálódására, illetve mérséklődésére összpontosít. Ezek a kérdések 2010 előtt a magyar nemzetpolitikán belül is töréspontot jelentettek, mégpedig a bal- és jobboldali szereplők elgondolásai között. A jobboldali szereplők 2010-ig következetesen bírálták az aszimmetrikus akkomodációt, éspedig azon az alapon, hogy az úgy tanúsít programbeli mérsékletet, hogy közben nem kapja meg az etnikai hatalommegosztás semmilyen formális-jogi biztosítékát. Megállapíthatjuk, hogy a Fidesz kétfajta stratégiával igyekezett az erdélyi magyar eliteket a radikálisabb keretprogram irányába terelni. Előbb a domináns etnikai párton belüli radikálisabb elemeket támogatta. Utóbb megerősítette az RMDSZ intraetnikus versenytársait, és megpróbálta felpörgetni az etnikai felüllicitálás jól ismert spirálját, amelyet korábban a Rabushka–Shepsle szerzőpáros,⁸⁵ illetve Horowitz⁸⁶ írt le.

Az első Orbán-kormány 1998 és 2002 között az első modell szerint járt el. Ebben az időszakban a Fidesz nyíltan támogatta az RMDSZ vezetésének belső ellenzékét, nevezetesen Tőkés Lászlót és a Reform Tömörülést. Az autonomista szárny⁸⁷ támogatása nyílt konfliktushoz vezetett: az RMDSZ vezetősége úgy értékelte, hogy a Fidesz saját magának akarja alárendelni a pártot. A második modell 2003 után érvényesült, amikor az úgynevezett autonomisták kiléptek az RMDSZ-ből. Orbán Viktornak döntő szerepe volt abban, hogy Tőkés László 2007-ben mandátumot szerzett az európai parlamenti választásokon, és utána a Fidesz kizárólagos támogatásával alakultak meg a kihívó pártok, 2008-ban a Magyar Polgári Párt, illetve 2011-ben az Erdélyi Magyar Néppárt. A kihívó pártokat támogató politika jellemezte a második Orbán-kormány időszakát is. Ebben az időszakban az RMDSZ és társult szervezetei semmilyen anyaor-

nak ki. A magyar nemzetpolitika ukrajnai hatásairól L.: TÁTRAI, Patrik – ERŐSS, Ágnes – KOVÁLY, Katalin: Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict. Hungary's growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine, *Hungarian Geographical Bulletin* 66 (3), 2017, 203–218. p.

⁸⁵ RABUSHKA, Alvin – SHEPSLE, Kenneth: *Politics in plural societies. A theory of democratic instability*. Merrill political science series, Merrill, Columbus (OH), 1972.

⁸⁶ HOROWITZ, Donald: *Ethnic groups in conflict*, University of California Press, Berkeley, 1985.

⁸⁷ A csoport önértékeléséhez L.: TORÓ T. Tibor: *Két pogány közt egy hazáért*, Pro Minoritate Alapítvány, Budapest, 2015 hasznos szöveggyűjteményét.

szági támogatást nem kaptak. Csakhogy a Fidesznek nem sikerült az erdélyi magyar politikai mezőt ilyen módon átalakítania. A kihívó pártok nem tudtak hatékony szervezeti kereteket kialakítani, és az RMDSZ sikeresen semlegesítette azokat az Evans, Mitchell és O'Leary⁸⁸ leírta etnikai tribünpolitikához hasonló kettős retorikájával.⁸⁹ A kudarc a 2012-es helyi és parlamenti, illetve a 2014-es elnökválasztáson vált világossá.

A kisebbségi elitek beillesztése a Nemzeti Együttműködés Rendszerébe:⁹⁰ anyagi felüllicitálás, lojalitási verseny és határon átnyúló mobilitás

2015-től az RMDSZ és a Fidesz között közeledési folyamat indult meg. Ennek eredményeként 2015-ben az RMDSZ-t bevonták az erdélyi magyarok honosítási folyamatába, míg a különböző frakciói és a kapcsolódó szervezetei részesülhettek az anyaországi támogatásokban. A Fidesz és az RMDSZ közötti közeledést elindító tényezőkről érdemes elgondolkodni. Az egyik tényező talán az lehet, hogy a kihívó pártok választási kudarcai kétségbe vonták azon képességüket, hogy a választójoggal újonnan felruházott erdélyi magyar választókat mozgósítsák a magyar parlamenti választásokon, és ez készítette a magyar politikai szereplőket arra, hogy az RMDSZ segítségéhez folyamodjanak. A másik tényező pedig alighanem az, hogy az RMDSZ-nek nagyobb lehetősége van a román és a magyar kormány közötti közvetítésre, mint a román politikai mezőbe sokkal kevésbé beágyazott kihívó pártoknak.

Mindez akár igaz is lehet, de megítélésem szerint ennél sokkal fontosabb stratégiai elmozdulás történt. Az a benyomásom, melyet informális interjúk is megerősítenek, hogy a magyar nemzetpolitikai szereplők megszűntek szorgalmazni az *autonomista forгатókönyvet*, és immár nem foglalkoznak az erdélyi magyar közösség és a román állam viszonyára vonatkozó programatikus kérdésekkel. Ehelyett szinte kizárólag arra összpontosítanak, hogy az anyaországi intézményi struktúrába integrálják az erdélyi magyarokat vagy azok egy részét. A politikai elitek szintjén ez valójában annyit jelent, hogy az erdélyi kádereket közvetlenül kooptálják a magyarországi politikai patronázshálózatokba.⁹¹ Ebben az összefüggésben három fogalmat (vagy je-

⁸⁸ MITCHELL, Paul – EVANS, Geoffrey – O'LEARY, Brendan: Extremist outbidding in ethnic party systems is not inevitable. Tribune parties in Northern Ireland, *Political Studies*, 57 (2), 2009, 397–421. p.

⁸⁹ A részletekhez L.: KISS-SZÉKELY-TORÓ-BÁRDI-HORVÁTH (eds.): *i. m.*

⁹⁰ A kifejezést kezdetben a kormány használta annak 2010. júniusi nyilatkozatba foglalásával. Ezt követően azonban a NER mint kifejezés kritikai-ironikus felhangokat kapott, és azt Orbán ellenfelei használják előszeretettel.

⁹¹ Számos elemző szerint a patronázs rabul ejtette a magyar államot. L.: MEYER-SÄHLING, Jan Hinrik – JÁGER, Krisztina: Party patronage in Hungary. Capturing the state,

lenséget) kell megemlíteni: 1) az anyagi felüllicitálást, 2) a lojalitási versenyt, illetve 3) a határokon átnyúló mobilitást és a magyar kisebbségi káderek magyarországi politikai karrierlehetőségeit. Ezek az elemek alaposan átrendezik mind a kisebbségi mező hatalmi viszonyait, mind a kisebbségi és többségi szereplők közötti alku szerkezetét.

1) Patronázsrendszerekben a politika nem a programkérdésekről, hanem sokkal inkább az erőforrások elosztásáról és a közpolitikai döntések végrehajtásának módjairól szól, miközben a politikai befolyás a patronázshálózatok konfigurációjától függ.⁹² Az 1990-es évek közepétől kezdve az erdélyi magyar elitiek integrálódtak a román politikai mezőbe, melyet ilyen patronázsrendszernek lehet tekinteni. Ebből következően mind az RMDSZ-vezetők magyar közösséggel szembeni legitimitása, mind a többséggel szembeni akkomodációjuk attól függött, hogy mennyiben tudták monopolizálni az erőforrásoknak a kisebbségi intézményekbe, és a magyar lakta területekre történő kihelyezését. Ez a képlet az erdélyi magyar szereplők anyaországgal fenntartott viszonyait is meghatározta. Mindaddig, amíg a romániai szereplőkkel folytatott alkudozások során rendelkezésre bocsátott erőforrások meghaladták az anyaország által kínált erőforrásokat, a magyar nemzetpolitika befolyása marginális maradt. 2014 után azonban ez már korántsem nyilvánvaló. Az anyaországi támogatások jelentősen megnövekedtek, míg az RMDSZ (a többségi szereplőkkel való alku keresztül érvényesíthető) erőforrás-allokációs képessége drasztikusan lecsökkent. Az anyaországi támogatások már nem tekinthetők kiegészítő jellegűeknek, mivel azok intézményes folyamatokat generálnak és változtatnak meg. Ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy 2010 után az anyaországi szereplők a (programelemek mentén megragadható) etnikai felüllicitálás helyett az anyagi felüllicitálás révén keresnek befolyást.

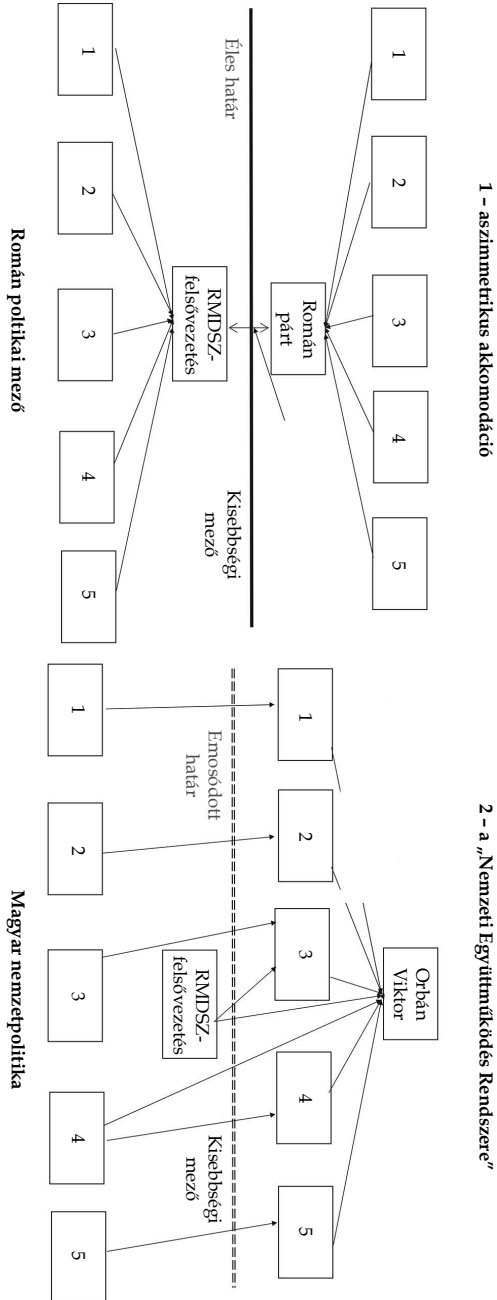
2) A lojalitási verseny egy szerkezeti jellemző, amely mind a magyarországi szereplők egymás közötti viszonyait, mind az anyaországi és a kisebbségi szereplők közötti alkufolyamatokat meghatározza. Az anyaországi szereplőkkel folytatott alku szerkezete jelentősen eltér attól, amit az aszimmetrikus akkomodáció alatt a többség-kisebbség közötti alku kapcsán megszokhatunk.

In: *Party Patronage and Party Government in European Democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2012, 163–185. p.

⁹² CHANDRA: *Why ethnic parties succeed...*

4. ábra

Csere- és függőségi viszonyok az (1) aszimmetrikus akkomodációban és (2) a „Nemzeti Együttműködés Rendszerében”

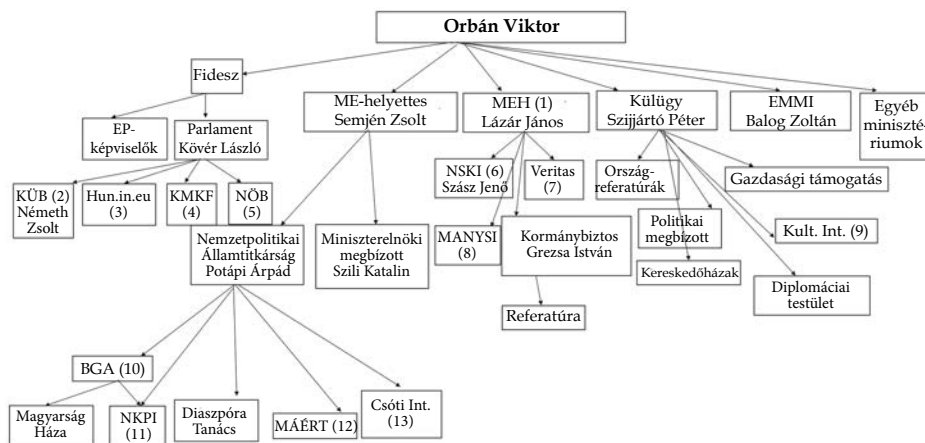


Mint már említettem, a(z aszimmetrikus) romániai kisebbségi akkomodáció feltételezte az RMDSZ-nek mint a kisebbségi közösség legitim képviselőjének és egyedüli, hivatalos tárgyaló partnerként való elismerését. Ez nem áll fenn többé az anyaországi szereplőkkel való alkudozásokban, amelyekben az RMDSZ vezetése nem rendelkezik monopóliummal, hanem csupán a kisebbségi mezőn belüli szereplők egyike.

Itt megfigyelhető az Orbán-rezsim egy általánosabb jellemvonása, az ugyanis, hogy a hatalmi struktúrája hasonlít arra, amit Hannah Arendt a totalitárius rezsimok kapcsán a funkciók megtöbbszörözésének és a hatáskörök megosztásának nevezett.⁹³ Ezzel nem akarom azt sugallni, hogy az Orbán-rezsim totalitárius volna, de a hasonlóság megdöbbentő. Az Orbán-rezsim hatalmi szerkezete egészét tekintve lehet ugyan centralizált, de az alsó szintekről nézve, miként Arendt példáiban, messze nem monolitikus, inkább nehezen átlátható és szétszóró.

5. ábra

A magyar nemzetpolitika szereplői 2017-ben Bárdi Nándor alapján



A rövidítések jelentése: (1) MEH - Miniszterelnöki Hivatal; (2) KÜB - az Országgyűlés Kültügyi Bizottsága; (3) Hun.in.eu - Magyar Nemzeti Közösségek Európai Érdekképviseleti Irodája; (4) KMKF - Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma; (5) NÖB - Nemzeti Összetartozás (Parlament) Bizottsága; (6) NSKI - Nemzetstratégiai Kutatóintézet; (7) Veritas Történetkutató Intézet; (8) MANYSI - Magyar Nyelvstratégiai Intézet; (9) Kulturális Intézetek; (10) BGA Zrt. - Bethlen Gábor Alap Zrt.; (11) NKPI - Nemzetpolitikai Kutatóintézet; (12) MÁÉRT - Magyar Állandó Értekezlet; (13) Csóti Int. - Csóti György Kisebbségi Jogvédő Intézet.

⁹³ ARENDT, Hanna: *The Origins of Totalitarianism*, Meridian Books, Cleaveland - New York, 1958, 395-399. p.

Az 5. ábra Bárdi Nándor nyomán készült, és a nemzetpolitika formális-intézményi szereplőit mutatja be 2017-ben.⁹⁴ A legbefolyásosabb személyek nevét szintén feltünteti a szervezeti ábra. Megjegyezhetjük, hogy ezeknek a szereplőknek egy része saját nemzetpolitikai programmal rendelkezett, és saját patronázshálózatot alakított ki. Elsőként Németh Zsoltot kell említeni, aki 2017-ben „csupán” az Országgyűlés Külügyi Bizottságának az elnöke volt, de az első Orbán-kormány alatt meghatározó szerepet játszott a nemzetpolitikában. Ő tekinthető az EMNP patrónusának. Kövér László országgházi elnök szintén elkötelezett szereplő a nemzetpolitika alakításában, ezért az országgyűlés kiterjedt szervezeti hálózatot épített ki ezen a területen. Ő támogatta az MPP-t és annak korábbi elnökét, Szász Jenőt, akit 2014-ben a Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnökévé neveztek ki (igaz, nem a parlamentnek, hanem a Miniszterelnökségnek alárendelve). Semjén Zsolt nemzetpolitikáért felelős miniszterelnök-helyettesként ugyancsak rendelkezett saját hálózattal, és az RMDSZ-en belül támogatott különböző csoportokat. Miniszterelnökséget vezető miniszterként Lázár János 2014 és 2018 között szintén megkezdte a maga határokön átnyúló patronázshálózatának a kiépítését, és jelentős anyagi forrásokat mozgósított erre a célra. Mindazonáltal törekvéseinek a 2018-as választásokat követő kormányzati szerkezetátalakítás véget vetett.

A lojalitási verseny különböző szinteken zajlik. A tisztségek megtöbbszörözése és a hatáskörök megosztása miatt az anyaországi nemzetpolitikai szereplők egymás közt is vetélkednek. Ugyanakkor a kisebbségi szereplők a forrásokért versengenek, sikerük pedig a nemzetpolitikai szereplőkhöz fűződő viszonyukon, illetve azoknak a fenti struktúrában elfoglalt helyén múlik.

3) Másik fontos új fejlemény, hogy a kisebbségi és az anyaországi politikai mezők közötti határ képlékennyé és áteresztőbbé vált. Ez azt is jelenti, hogy mind a magasabb, mind az alacsonyabb rangú kisebbségi politikai káderek előtt megnyíltak a magyarországi politikai karrier lehetőségei (amelyek az etnicizált román rendszerben valójában hiányoztak). A legnyilvánvalóbb példák Szász Jenő és Tókécs László. Előbbi, mint már említettem, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnöke lett, míg utóbbi a Fidesz-listáról nyert európai parlamenti képviselőséget. A politikai elemzők magától értetődőnek tartották, hogy őket az RMDSZ-szel való megbékélés miatt „távolították el az útból”, vagy „buktatták felfele”, mint az intraetnikus ellenzék közismert alakjait. Ez talán igaz is, csak hogy ezek a fejlemények egyben a politikai karriernek transznacionalizálását jelentették. Ez a folyamat újabb lendületet kapott a 2018-as választások után, amikor több túlzottan liberálisnak vagy nem

⁹⁴ BARDI Nándor: Álságos állítások a magyar etnopolitikában. A külföldi magyarok és a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája, In: JAKAB András - URBÁN László (szerk.): *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*, Osiris, Budapest, 2017, 130-155. p.

eléggé kormányhűnek tekintett intézmény élére erdélyi magyar kádereket (a budapesti ellenzéki beállítottságú elitek szóhasználatában „erdélyi komisszárokat”) neveztek ki. Elemzésem szempontjából nem ezen káderek megítélése a lényeges, hanem az, hogy a kisebbségi és az anyaországi politikai mező átjárhatósága és magyarországi karrierlehetőségek megnyílása alapvetően változtathatja meg a kisebbségi politikai szereplők elvárás horizontját, és egyénileg illesztheti be őket a Nemzeti Együttműködés Rendszerébe.

Összefoglalás és következtetések

A tanulmányban javasolt elemzési modell két fő pillérre támaszkodik. Először is megtartja Brubaker ismert háromszereplős, kölcsönviszonyokat hangsúlyozó modelljét, és kiemeli, hogy a kisebbségi közösségekre ható folyamatokat versengő identitáspolitikai alternatívák alakítják. Azt fejtettem ki, hogy az anyaországi nemzetpolitika hatása csak akkor érthető meg, ha figyelembe vesszük a különböző szereplők kölcsönviszonyát. Másodszor az institucionalista-konstruktivista kiindulópont is fontos, hiszen ahhoz az alapvetéshez vezetett, hogy az elemzés háromszintű, mikro-, mezo- és makroszintű jelenségeket megkülönböztető struktúrája lehet igazán eredményes. Az anyaországi nemzetpolitika mindhárom szintet megcélozhatja, ahogy esettanulmányom be is mutatja. Dolgozatomban valójában arra a kérdésre összpontosítottam, hogy mit jelent a *virtuális* nemzeti újraegyesítés ezeken a szinteken, és megpróbáltam leírni az anyaországi szereplőknek a magyar kisebbségeket integráló törekvéseit. A területen kívüli állampolgárság és választójog mikroszintű hatásai fontosak. Szintén itt vizsgálhatók a közvetlen, egyéneket célzó támogatások. Esetünkben ezek nem idézték elő az erdélyi magyarok identifikációs mintáinak érdemi és nagyarányú változását. Bár korántsem ugyanolyan mértékben, mint a többséggel, az erdélyi magyarok a magyarországi magyarokkal szemben is folyamatosan újratermelik a csoportthatárokat. Az anyaországi nemzetpolitika mezoszintre gyakorolt hatásai erőteljesebbek, és olyan kisebbségi intézményes szerkezethez vezethetnek, amely zártabb a többség irányában, és szorosabban kötődik az anyaországhoz. A makroszintű politikai következmények még jelentősebbek, és hozzájárulhatnak a kisebbségi akkomodáció erodálásához, de nem a kisebbségi szereplők radikalizálódása, hanem a patronázshálózatok áthelyeződése miatt.

A dolgozat nem értékelni, hanem megérteni kívánta az anyaországi nemzetpolitikát és hatásait. Mindazonáltal néhány normatív következménnyel is bíró következtetést is meg lehet fogalmazni. Először is egy központosított nemzetállami struktúrában a kisebbségi intézmények csak akkor fejleszthetik sikeresen a kisebbségi akkomodációhoz szükséges készségeket, ha több

irányba építenek ki kapcsolódásokat. Ezzel szemben az anyaországi orientáció, amennyiben a többség irányába történő zárással párosul, a magyar kisebbség marginalizációját fokozhatja. Másodsor a politikai következmények még szembetűnőbbek. Felesleges a kisebbségi politikai szereplők felelősségét morális alapon firtatni. Talán viszont nem árt figyelmeztetni őket arra, hogy amikor (egyénilag) illeszkednek be a magyarországi hálózatokba, súlyosan veszélyeztetik saját kisebbségi közösségük politikai cselekvőképességét.

(Fordította: Pásztor Péter)